

Pravo na grad

David Harvey

2003.

Grad je, kako je jednom napisao poznati urbani sociolog Robert Park,

„čovjekov najdosledniji i u celini gledano najuspešniji pokušaj da svet u kojem živi izgradi ponovo, bliže željama svog srca. Ali ako je grad svet koji je čovek stvorio, to je i svet u kojem je od sada osuđen da živi. Tako je, posredno, bez ikakve jasne predstave o prirodi svog zadatka, u stvaranju grada čovek ponovo stvarao sebe.“¹

Pravo na grad nije samo pravo pristupa onome što već postoji, već pravo da to postojeće promenimo po želji svog srca. Moramo biti sigurni da možemo živeti sa sopstvenim kreacijama (problem za svakog planera, arhitektu i utopijskog mislioca). Ali pravo da ponovo stvorimo sebe, kroz stvaranje kvalitativno drugačije urbane društvenosti, jedno je od najdragocenijih ljudskih prava. Sam tempo i haotični oblici urbanizacije širom sveta otežali su razmišljanje o prirodi tog zadatka. Napravljeni smo i bili prepravljani, a da nismo tačno znali zašto, kako, zbog čega i s kojim ciljem. Kako onda možemo bolje ostvariti svoje pravo na grad?

Grad nikada nije bio harmonično mesto, pošteđeno konfuzije, sukoba, nasilja. Pogledajmo samo istoriju Pariske komune 1871, ili Skorsezeov fiktivni opis grada iz filma „Bande Njujorka“ („Gangs of New York“, 2002), i upitajmo se dokle smo stigli. Pomislimo onda na nasilje koje je podelilo Belfast, uništilo Bejrut i Sarajevo, potreslo Bombaj i dotaklo čak i „Grad anđela“. Mir i uljudnost u urbanoj istoriji su pre izuzetak, nego pravilo. Jedino interesantno pitanje jeste da li su ishodi kreativni ili destruktivni. Obično su oboje: grad je istorijsko mesto kreativne destrukcije. Ipak, grad se pokazao i kao izuzetno otporna, izdržljiva i inovativna društvena forma.

Ali čija prava i čiji grad? Komunari iz 1871. verovali su da imaju pravo da preotmu „svoj“ Pariz od buržoazije i carskih lakeja. Monarhisti koji su ih pobili smatrali su da su u pravu što su grad ponovo osvojili u ime Boga i privatnog vlasništva. I katolici i protestanti smatrali su da imaju pravo na Belfast, kao i partija Šiv Sena iz Bombaja, kada je nasilno napala muslimane.² Nisu li svi oni podjednako koristili svoje pravo na grad? „Između jednakih prava“, kaže Marks u jednoj čuvenoj rečenici, „odlučuje sila“.³ I da li je to onda „pravo na grad“? Pravo da se borimo za svoju želju i likvidiramo svakog ko nam se nađe na putu? To izgleda prilično daleko od univerzalnih načela Deklaracije UN o ljudskim pravima. Ili možda nije?

Marks je, kao i Park, smatrao da menjamo sebe tako što menjamo svoj svet – i obrnuto. Taj dijalektički odnos leži u korenu celokupnog ljudskog rada. Mašta i želja igraju u tome svoju ulogu. Ono po čemu se najgore arhitekture razlikuju od najboljih pčela, tvrdio je, jeste to što arhitekta podiže strukturu u mašti pre nego što je materijalizuje na tlu.⁴ Mi smo, svi mi, svojevrstne arhitekture. Individualno i kolektivno stvaramo grad svojim svakodnevnim delovanjem i svojim političkim, intelektualnim i ekonomskim angažmanom. Ali sa svoje strane, i grad oblikuje nas. Da li mogu da živim u Los Anđelesu, a da ne postanem frustrirani vozač?

Možemo sanjati i razmišljati o alternativnim urbanim svetovima. Uz dovoljno istrajnosti i moći, možemo se čak ponadati da ćemo ih i izgraditi. Ali utopije su danas na lošem glasu, jer kada se ostvare s njima je često teško živeti. Šta to krene po zlu? Da li nam nedostaje ispravan moralni i etički kompas koji bi vodio naša razmišljanja? Zar ne bismo mogli izgraditi socijalno pravedan grad?

¹ Robert Ezra Park, „The City as a Social Laboratory“, *On Social Control and Collective Behavior: Selected Papers*, ed. Ralph H. Turner, University of Chicago Press, 1967, 3. (Sve napomene, AG.)

² Shiv Sena (Šhiva Sēnā, „Šivadžijeva vojska“), indijska desničarska partija, od 2019. na vlasti u državi Maharaštra (Mumbai-Bombaj).

³ K. Marks, *Kapital*, Tom I, Poglavlje X, Deo 1: Radni dan, „Granice radnog dana“ (poslednji pasus).

⁴ Ibid., Deo III: Proizvodnja apsolutnog viška vrednosti, Poglavlje VII: Proces rada i proizvodnja viška vrednosti, Odeljak 1: Proces rada ili proizvodnja upotrebne vrednosti (drugi pasus).

Ali šta je socijalna pravda? U Platonovoj *Državi*, Trasimah tvrdi da „svaki oblik vladavine“ donosi „zakone zarad sopstvene koristi“, tako da je „pravedno svuda isto, korist jačeg“.⁵ Platon to odbacuje u korist pravde kao ideala. Ali opet, ima mnogo formulacija idealnog. Možemo biti egalitaristi, ili utilitaristi poput Bentama (najveće dobro najvećeg broja ljudi), možemo se zalagati za društveni ugovor, kao Ruso (s njegovim idealom neotuđivih ljudskih prava) ili Džon Rols (John Rawls), možemo biti kosmopolite u Kantovom stilu (što je nepravedno prema jednom, nepravedno je prema svima), ili prosto čisti hobsovcima, koji insistiraju da država (Levijatan) nametne pravdu bezobzirnim privatnim interesima, kako bi sprečila da društveni život bude „nasilan, brutalan i kratak“. Neki se čak zalažu za lokalne ideale pravde, osetljive na kulturne razlike. Frustrirano gledamo u ogledalo i pitamo se: „Koja je od svih tih teorija pravde najpravednija?“ U praksi, sumnjamo da je Trasimah bio u pravu: pravda je prosto ono što se vladajućoj klasi prohte da proglasi pravednim.

Ipak, ne možemo bez utopijskih planova i ideala pravde. Oni su neophodni i za motivaciju i za akciju. Gnev zbog nepravde i alternativne ideje dugo su podsticali potragu za društvenim promenama. Ne možemo ih ni cinično odbaciti. Ali možemo i moramo ih kontekstualizovati. Svaki ideal prava krije u sebi pretpostavke o društvenim procesima. S druge strane, društveni procesi uključuju određena shvatanja prava. Oспорiti ta prava znači osporiti društveni proces i obrnuto. Da to sada ilustrujem.

Živimo u društvu u kojem neotuđiva prava na privatnu svojinu i profitnu stopu nadmašuju bilo koji drugi koncept neotuđivih prava koji vam može pasti na pamet. To je zato što našim društvom dominira akumulacija kapitala, na osnovu tržišne razmene. Taj društveni proces zavisi od pravne konstrukcije individualnih prava. Apologete tvrde da to podstiče „buržoaskie vrline“ kao što su individualna odgovornost, nezavisnost od uplitanja države, jednake mogućnosti na tržištu i pred zakonom, nagrada za inicijativu i otvoreno tržište koje omogućava slobodu izbora. Ta prava obuhvataju privatno vlasništvo nad sopstvenim telom (da se slobodno prodaje njegova radna snaga, da se prema njemu postupa s dostojanstvom i poštovanjem, i da bude pošteđeno fizičke prinude), kao i slobodu misli, izražavanja i govora. Priznajmo: ta izvedena (derivativna) prava su privlačna. Mnogi od nas se u velikoj meri oslanjaju na njih. Ali to uglavnom radimo kao prošnjaci koji žive od mrvica s bogataškog stola. Objasniću to.

Živeti u kapitalizmu znači prihvatiti ili se potčiniti tom skupu prava neophodnih za beskrajnu akumulaciju kapitala. „Težimo“, kaže predsednik Buš dok kreće u rat, „pravednom miru, u kojem će represiju, ozlojeđenost i siromaštvo zameniti nada u demokratiju, razvoj, slobodna tržišta i slobodnu trgovinu.“ Te dve poslednje stavke, kaže on, „pokazale su se sposobnim da cela društva izvuku iz siromaštva“.⁶ Taj dar slobode (tržišta) Sjedinjene Države će isporučiti svetu, sviđalo se to nekome ili ne. Ali neotuđiva prava na privatnu svojinu i profitnu stopu (prethodno takođe ugrađena u deklaraciji UN, na insistiranje SAD) mogu imati negativne i čak smrtonosne posledice.

Slobodna tržišta nisu nužno poštena. „Ne postoji“, kaže jedna stara izreka, „ništa tako nejednako kao što je jednak tretman nejednakih.“⁷ To je ono što radi tržište. Kroz egalitarizam razmene, bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji. Nije nikakvo čudo što se oni koji imaju bogatstvo i moć zalažu za takva prava. Tako se širi klasna podela. Gradovi se sve više getoizuju, jer se bogati ograđuju zbog zaštite, dok se siromašni getoizuju po sili stvari. A ako se rasne,

⁵ Platon, *Država*, Knjiga prva, 338c, 339b, i dalje.

⁶ George W. Bush, „Graduation Speech at West Point“, 1. VI 2002; „National Security Policy of the United States: Foreword by President George W. Bush“, 17. IX 2002.

⁷ Po nekima, navodno, Platon (*Zakoni*, 6, 757a: „...kada se jednakost dodeli nejednakim stvarima, rezultat će biti nejednak, osim ako se ne primene odgovarajuće mere...“), po nekima Aristotel, bez jasnog izvora. Na engleskom se ta izreka prenosi kao „There is nothing so unequal as treating unequals equally“, uz neke male varijacije.

verske i etničke podele ukrštaju, kao što se to često dešava, s borbom za sticanje boljeg klasnog i dohodovnog položaja, onda brzo nailazimo na ogorčeno podeljene gradove, što nam je suviše dobro poznato. Tržišne slobode neizbežno proizvode monopolsku moć (kao u medijima ili u građevinskoj industriji). Trideset godina neoliberalizma uči nas da što je tržište slobodnije, to su veće nejednakosti i veća monopolska moć.

Još gore, tržišta zahtevaju oskudicu da bi funkcionisala. Ako nema oskudice, onda se ona mora društveno izazvati. To je ono što rade privatna svojina i profitna stopa. Rezultat je mnogo nepotrebnog lišavanja (nezaposlenost, nedostatak stambenog prostora, itd.) – usred obilja. Otuda beskućnici na našim ulicama i prosjaci u metrou. Glad se može javiti i usred velikog viška hrane.

Liberalizacija finansijskih tržišta pokrenula je oluju spekulativnih sila. Nekoliko hedž-fondova, koji koriste svoje neotuđivo pravo da ostvare profit na bilo koji način, žare i pale širom sveta, tako što svojim spekulacijama uništavaju cele ekonomije (kao u Indoneziji i Maleziji). Svojim spekulacijama uništavaju i naše gradove, a onda ih reanimiraju donacijama za operu i balet, dok se njihovi izvršni direktori, poput Keneta Leja, poznatog iz afere Enron (Kenneth Lay, 2001), šepure na globalnoj sceni i gomilaju ogromno bogatstvo na štetu miliona. Da li su mrvice derivativnih prava vredne življenja s Kenetom Lejom i njemu sličnima?

Ako je to ono ka čemu vode neotuđiva prava na privatnu svojinu i profitnu stopu, onda ne želim ništa od toga. To ne proizvodi gradove koji bi odgovarali željama mog srca, već svetove nejednakosti, otuđenja i nepravde. Protivim se beskrajnoj akumulaciji kapitala i konceptu prava koji je u to ugrađen. Mora se afirmisati drugačije pravo na grad.

Oni koji se sada drže tih prava neće ih se dobrovoljno odreći: „Između jednakih prava odlučuje sila.“ To ne mora da znači nasilje (iako se, nažalost, često svodi na to). Ali to znači mobilizaciju dovoljne moći kroz političko organizovanje, ili na ulici, ako stvari treba promeniti. Ali s kojom strategijom ići dalje?

Nijedan društveni poredak, rekao je Sen-Simon, ne može se promeniti, a da obrisi novog nisu već latentno prisutni u postojećem stanju stvari. Revolucije nisu potpuni prekid, ali one preokreću stvari. Derivativna prava (kao što je pravo na dostojanstven tretman) treba da postanu osnovna, a osnovna prava (na privatnu svojinu i profit) treba da postanu derivativna. Zar to i nije bio tradicionalni cilj demokratskog socijalizma?

U kapitalističkom paketu prava, pokazalo se, ima protivrečnosti. To se može iskoristiti. Šta bi se dogodilo s globalnim kapitalizmom i urbanim životom da su se klauzule deklaracije UN o izvedenim pravima radnika (na siguran posao, razuman životni standard i pravo na organizovanje) rigorozno primenjivale?

Ali mogu se definisati i nova prava: poput prava na grad koje, kao što sam rekao na početku, nije samo pravo pristupa onome što spekulanti imovinom i državni planeri definišu, već aktivno pravo da grad učinimo drugačijim, da ga oblikujemo više u skladu sa željama srca, i da se tako i sami ponovo izgradimo prema drugačijoj slici.

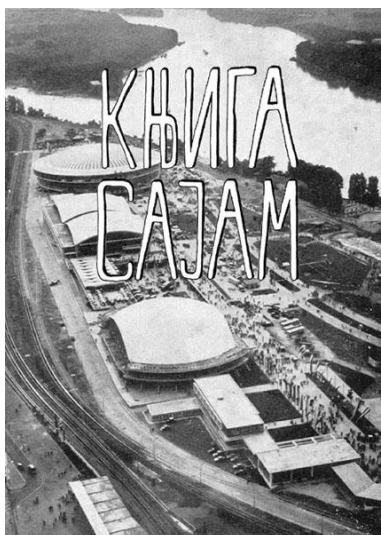
Stvaranje novog urbanog zajedničkog dobra, javne sfere aktivne demokratske participacije, zahteva da poništimo taj ogromni talas privatizacije, koja je bila mantra destruktivnog neoliberalizma. Moramo zamisliti inkluzivniji, iako i dalje sve razudeniji grad, zasnovan ne samo na drugačije uređenim pravima već i na različitim političko-ekonomskim praksama. Ako je naš urbani svet bio zamišljen i napravljen, onda se može ponovo zamisliti i ponovo napraviti. Za to

neotuđivo pravo na grad vredi se boriti. „Gradski vazduh oslobađa“, govorilo se nekada.⁸ Taj vazduh je sada malo zagađen. Ali uvek se može pročistiti.

2003.

---

⁸„Stadtluft macht frei“, odnosno „Stadtluft macht frei nach Jahr und Tag“: „Gradski vazduh oslobađa, posle godinu i jedan dan.“ Izreka iz srednjeg veka, iz nekih nemačkih zemalja, u kojima je, negde od XI veka, važilo pravilo da seoski kmet ili sluškinja koji pređu ili pobegnu u grad, i provedu u njemu „godinu i jedan dan“, postaju slobodni građani, bez obaveza prema starom gospodararu.

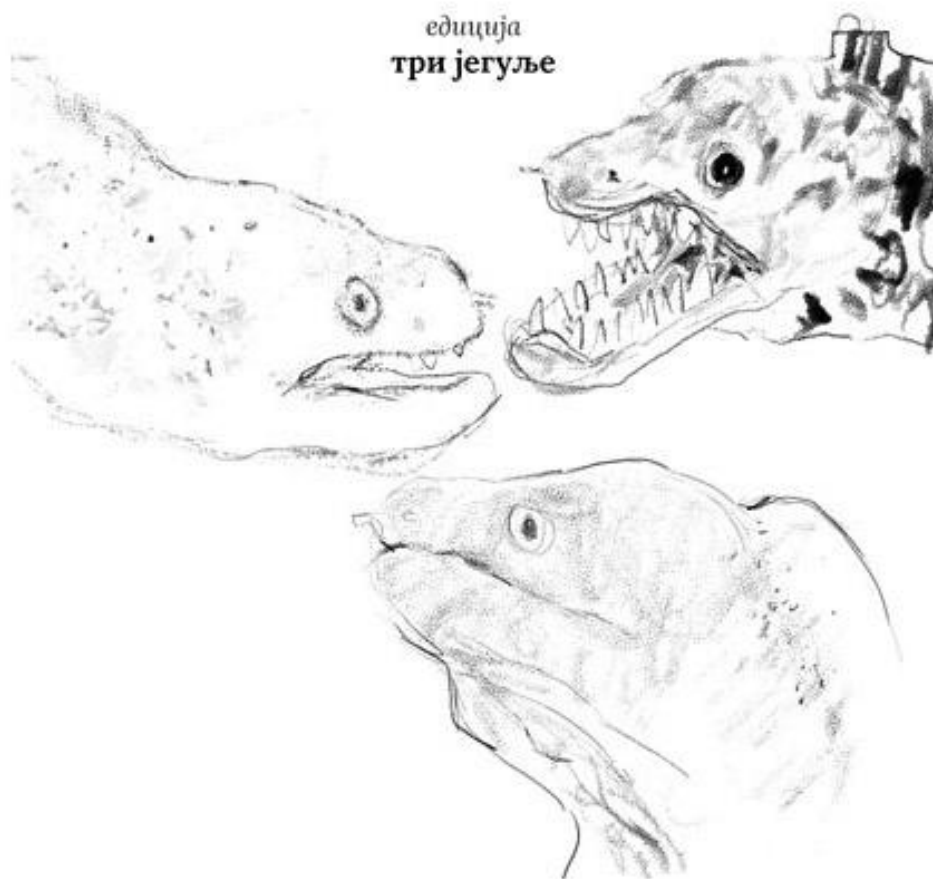

САДРЖАЈ

• ПРЕГОВОР	7
• ПРАВО НА ГРАД	8
• ИСТОРИЈАТ САЈМА	18
• КОНСТРУКЦИЈА	34
• ПАКЛЕНА КУЛИЊА	40
• МЕМОАРИ ЗАШТИТЕ	44
• УРБ. РАЗМАТРАЊА О ЧУВАЊУ СПОМЕНИКА	46
• ТЕОДОРА	48
• БЕОГРАД НА БРДУ, БЕОГРАД НА НЕБУ, БЕОГРАД НА ВОДИ, БЕОГРАД У ТАМИ, БЕОГРАД У ЈАМИ	52
ОБАЛА — Јавно добро 7	55
СТАМБЕНЕ ДИСТОПИЈЕ	54
УРБАНА ЕКОЛОГИЈА	56
• ГРАДСЛОВАР — Бодан Богдановић	64
• ГРАДСКА ЛИПОСУКЦИЈА — Еуро 2027 и Национални стадион	68
• ЕПИЛОГ	72

едиција
три јегуље

Knjiga Sajam, edicija Tri Jegulje, A5, 84 str., Beograd, oktobar 2024. Knjiga je prvi put distribuirana na protestu-pikniku, zbog najavljenog rušenja Sajma, na obali Save, u visini Hale 1, 27. X 2024. Sajam istražen u svim bitnim aspektima, istorijskom, arhitektonskom, kulturnom, uz još neke kritičke priloge. Odlično istraženo i napisano, i isto tako oblikovano. (AG)

Knjiga Sajam (pdf)

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

David Harvey
Pravo na grad
2003.

David Harvey, „The Right to the City“, *International Journal of Urban and Regional Research*,
Volume 27, Issue 4, 17. XII 2003, 939–941.

Preveo Aleksa Golijanin, 2024, za nezavisnu ediciju *Tri Jegulje*, za njihovu kritičku publikaciju
Knjiga Sajam, Beograd, oktobar, 2024.

anarhisticka-biblioteka.net